

ONA TILI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Tangriyeva Umida Allaberganovna

Urganch Davlat universiteti akademik litseyining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning matn, matn turlarining o'ziga xos jihatlari hamda matn bilan ishlash, matn tuzish va yozishda qo'llaniladigan adabiy til me'yorlari, matnda qo'llaniladigan leksik va sintaktik birliklar bilan bog'liq bo'lgan asosiy o'rinlar tahlil qilingan, taklif-tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: matn, matn turlari, leksik va sintaktik birliklar, morfologik ko'rsatkichlar, savodxonlik, matn ustida ishlash.

Ma'lumki, o'quvchilarning nutqini rivojlantiruvchi asosiy ta'limiy vositalardan biri bu matn sanaladi. 6-sinf "Ona tili" darsligida matn turlari haqida quyidagicha ma'lumot keltiriladi: "Matn turli maqsadlar bilan tuziladi. Masalan: muayyan predmet yoki voqea-hodisalar haqida xabar berish, hikoya qilish, ularning ta'rif-tavsifini berish, ya'ni tasvirlash, ularni muhokama qilish, ya'ni mulohaza yuritish. Ana shunga ko'ra, matnlarning quyidagi turlari farqlanadi: 1. Hikoya matni. 2. Tasviriy matn. 3. Muhokama matni".

Binobarin, ona tili darslarida ona tili darsliklarida berilgan matnni o'qitish orqali va dars davomida matn ustida ishlash orqali nafaqat ularning bilimini oshirish, shuningdek, dunyoqarashining rivojlanishiga va nutqining o'sishiga xizmat qiladi. Shu bois, birinchi o'rinda, o'quvchilarga matnni o'qish texnikasiga rioya qilishni o'rgatish ayni muddaodir. "O'qish texnikasini egallashda takror o'qish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim o'quvchilar u yoki bu matnni bir necha marta o'qishga harakat qiladi. O'qish faoliyatiga qiziqish, uning mazmuniga ham qiziqishni vujudga keltiradi, bilim olish ehtiyojini tug'diradi va o'qish motivlarini tarkib toptiradi". Binobarin, o'quvchilar matnni bir martagina emas, balki takror o'qisalar, matn mazmunini tushunish bilan bir qatorda matndagi leksik va sintaktik birliklarni va tinish belgilarning ishlatilish o'rinlarini ham o'rganib oladilar.

Aytish kerakki, o'quvchilar matn tuzishda asosan grammatik shakllardan biri kelishik qo'shimchalarini o'rinni ishlata olishlari zarur. O'quvchilarning nutqida faol ishlatiladigan shakllardan biri qelishik qo'shimchalaridir.¹ Ma'lumki, kelishikning mohiyati "oldingi mustaqil so'zlarni keyingi mustaqil so'zlarga tobelab bog'lash"dir. Bu mohiyat faqat ana shu morfologik ko'rsatkichlar tizimiga ega". So'zlashuv nutqida qo'llaganliklariday matn turlarini tuzish va yozishda ham kelishik qo'shimchalarining ishlatilish o'rinlariga e'tibor bilan qo'llash fikrni aniq ifodalashda xizmat qiladi. Xususan, o'quvchilar nutqida qaratqich kelishigining o'rniga ko'p hollarda tushum kelishigining qo'shimchasini qo'llash uchrab turadi. Masalan, *otamning so'zi so'z birikmasi o'rniga otamni so'zi* kabi so'z birikmasini matnda ishlatadilar. Ona tili darsliklaridagi berilgan qoidalarni mukammal o'rgansalar, bunday xatoliklar bartaraf qilinadi.

¹ G'oziev E. Psixologiya / Yosh davrlari psixologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2014. – 224 b.

O'quvchilarga muayyan topshiriq asosida o'qish mashqlarini bajartirish o'qish sur'atining o'sishiga, matnning hoyaviy mohiyatini tushunib yetishga savodxonligining oshishiga yordam beradi. Shuning uchun ona tili o'qituvchisi dastlab "Matn sarlavhasidan anglagan fikringizni yozing", "Ikkinchi xatboshini ikki-uch gap bilan asosiy mazmuni gapirib bering" "Uchinchi xat boshidagi g'oyani qisqacha so'zlab bering", "Matnga o'zingiz sarlavha tanlang va matnga mos tanlagan sarlavhangizni izohlang", "Matnga o'zingizning mustaqil holda xulosangizni ayting", "Matnda qaysi kirish so'zlardan foydalandingizni tushuntirib bering" kabi topshiriqlarning berilishi ularning matn ustida ishlashga yanada ishlashga va o'ylab mulohaza qilishga qo'maklashadi va ularda mustaqil ravishda o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida matnda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar ustida ishlash keyingi matn yaratish uchun asos bo'ladi².

Shuni aytish lozimki, matnni o'qish va dars jarayonida o'quvchilar va o'qituvchi hamkorligida turli tipdagi qiziqtiruvchi, faollashtiruvchi savollar va qiziqarli topshiriqlar asosida tahlil qilish o'quvchilardagi ko'plab omillarning rivojiga asos bo'ladi:

- aqliy faoliyati takomillashadi;
- og'zaki va yozma nutqi o'sadi;
- mustaqil fikrlash doirasi kengayadi;
- erkin munosabat bildirish ko'nikmasi rivojlanadi;
- matn mazmuniga oid leksik va sintaktik birliklar tanlashni o'rganadi;
- so'z boyligi zahirasi boyib boradi;
- o'zaro muloqotda mavzuga xos fikr berish takomillashadi.

Demak, o'quvchilarda turli tipdagi matnni tuzish va yozishga o'rgatish uchun ularning so'z boyligini oshirish va badiiy asarlarni o'qishga qiziqish uyg'otish bilan birga ona tili darsliklaridagi qoida va ta'riflarni chuqur o'rganib, matnda to'g'ri qo'llashga o'rgatish kerak. Ayniqsa, o'quvchilar badiiy asarlarni mustaqil o'qib, asar mazmunidan kerakli hayotiy xulosaga kelishi, she'rlarni yod olib, uning asosiy mazmunini anglab yetishi, xalq maqollaridan foydalanib muloqotda foydalanishi va ularga izoh berishi ularning fikrini teranlashtiradi, nutqini, bilimni, dunyoqarashini boyitadi, o'zbekona milliy qadriyatlarimizga hurmat tuyg'usini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E. Psixologiya / Yosh davrlari psixologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2014. – 224 b.
2. Sayfullayeva R.R va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. -T., "Fan va texnologiya". 2009. -165b
3. K. Usmonova. Adabiy ta'limda ilg'or pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2015 y.
4. N. Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilarni tahlil qilishga o'rgatish usullari. Buxoro. 2016 y.

² N. Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilarni tahlil qilishga o'rgatish usullari. Buxoro. 2016 y.